

Kirja-arviot

Toistamisen taito

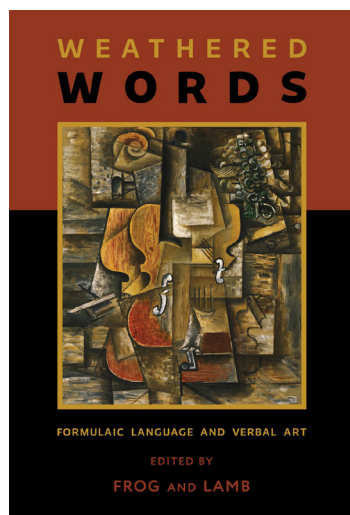
Runokieleen pitäytyvän tutkimuksen rajoja ylittämässä

Frog ja William Lamb (toim.). 2022. *Weathered Words: Formulaic Language and Verbal Art*. Cambridge, MA: The Milman Parry Collection of Oral Literature. 440 sivua.

Outi Lauhakangas

Frogin ja William Lambin toimittama teos *Weathered Words: Formulaic Language and Verbal Art* osoittaa, että kielentutkimus vaatii parhaimmillaan laajemman pohjan kuin perinteisen kielitieteen menet. Varsinkin puhutun kielen tärkeiden kulttuuristen kiinnekohtien – formuloiden – ymmärtäminen edellyttää folkloristien, antropologien tai varhaisten käsikirjoitusten tutkijoiden otetta. Pelkkä kielellisten yksikköjen tunnistaminen jättää analyysin puolitiehen. Toisaalta myöskään pelkkä performansien ja yksilöllisten variaatioiden kuvailu ei riitä.

Will Lamb, toinen kirjan toimittajista, on pesunkestävä lingvisti mutta alun perin yhdysvaltalainen psykologi, jonka innostus kelttiläiseen musiikkiin ja gaelin kieleen johdattivat hänet lopulta kielitieteen ja etnologian professoriksi Edinburghin yliopistoon. Helsingin yliopiston tutkijakollegiumin jäsen Frog taas on ollut mukana jo vuotta aiemmin julkaistun, metriikkaan eli runomuotojen kehittymiseen keskittyneen teoksen *Versification. Metrics in Practice* (2021) toimittajakunnassa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on lisäksi vuosi sitten julkaissut Venla Sykärin ja Nigel Fabbin toimittaman *Rhyme and Rhyming in Verbal Art, Language, and Song* (2022) teoksen. Jos mukaan lasketaan vielä professori Lotte Tarkan *Sanojen Luonto* -juhlakirja (2023, toim. Venla Sykäri, Heidi Henriikka Mäkelä ja Kati Kallio), on kieltä ymmärtävä tutkimus hyvässä vauhdissa.

Määrittelyä pakenevat sanat

Tässä arvioitavan teoksen kehys syntyi toukokuussa 2017 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ja Helsingin yliopiston folkloristiikan oppiaineen järjestämän konferenssin "Formula: Units of Speech – 'Words' of Verbal Art" työpapereista ja esitelmistä. Puolet tähän kirjaan valmistuneista artikkeleista oli ensimmäisinä versioina luettavissa jo ennen konferenssia. Osallistuin

itsekin vilkkaaseen kansainväliseen tapaamiseen kuunteluoppilaana, sillä kielessä elävät muodostumat ovat sananlaskututkijalle ydinasiaa. *Weathered Words* -teoksen asialuettelossa ei tosin *proverbs* hakusanaa näy, vaikka muutaman kerran tekstissä aihetta sivutaan. Fraseologiaan eli sanontoihin viittaavaan termiin on useita viittauksia. Itse asiassa kirjan johdantoluvun alussa eli "preludissa" selitetään, että *weathered words* viittaa formulaiseen fraseologiaan. Toimittajat tuovat selkeästi esiin, kuinka monitahoiseen ja -tieteiseen aiheeseen he ovat tarttuneet ja muistuttavat, ettei edes 18 lukua voi kattaa kaikkia tämän verbaalisen ilmiön puolia.

Frog on jo pitkään tutkinut keskiajan skandinaavisten kielten pohjalta mytologiaa, puheen osatekijöitä ja formuloita. Hänelle *weathered words* ei ole suinkaan uusi käsite. Sillä ei tarkoiteta varsinaisesti ajan patinoimia yksittäisiä sanoja, vaan sanojen tavoin käytettäviä toistuvia yhdistelmiä. Kyse ei ole idiomeista, sillä kirjan artikkeleista käy ilmi, että tällaiset sanat eivät ole kieleen metaforiksi muuttuneita yleiskäsitteitä, vaan useimmiten yhteydestään eli kontekstistaan ennustettavia, toistuvia, tutuiksi käyviä sanajaksoja. Niillä näkyy olevan ennustettavissa oleva paikka ja tehtävä. Tietynlainen outous, epätavallisuus tai mieleenpainuva alkusointuisuus johtaa niiden valikoitumiseen toistettaviksi ilmaisuiksi. Useinkaan ei ole kysymys suurta merkitystä kantavista sanoista, pikemminkin niihin liittyy jokin viehätys tai välttämättömyyden tunne.

Mikä OFT?

Molemmat kirjan toimittajat ovat sijoittaneet artikkelinsa metodologisia lähestymistapoja käsittelevään pääosioon. Tämä ei ole sattumaa. Edellinen ja samalla ensimmäinen osa on omistettu Oral-Formulaic teorialle ja sen ylityksille. Toimittajat tuovat esiin uuden kokoelman erityisyyden. Nyt katsotaan miten formulat elävät ja kehittyvät myös runokerronnan ulkopuolella ja millä etnopoettisilla keinoilla. Nyt haetaan myös monipuolisempia tutkimusmetodeja. Suuri osa tutkittavista tekstilajeista ei mahdu alan klassikon, homeerista tyyliä 1930-luvulla tutkineen Milman Parryn runolauluun perustuvaan tiukkaan määritelmään eivätkä tämän kuuluisan oppiaan Albert B. Lordin rajauksiin. Frog nimeääkin alkuperäisen teorian klassiseksi OFT:ksi voidakseen kutsua uutta dynaamista, eri rekistereihin perustuvaa lähestymistapaa alkuperäisellä nimellä. Uuden tutkimuksen piirissä ovat erilaiset yhteisötasolla paikannettavat kielimuodot; avoinna on siis koko maailman kulttuurien kirjo. Yhä enemmän huomio on formuloiden käytön funktioissa, siinä miten nämä muodot kielen rikastamisen lisäksi helpottavat puheen tai tekstin tuottamista ja tulkitsemista.

Arvioijan työtä olisi hieman helpottanut kirjoittajien esittely. Toisaalta on ehkä hyvä, että artikkelien sisällöt puhuvat puolestaan, jolloin eripainoisin tieteellisin kokemuksiin ja oppiarvoin varustetut kirjoittajat voivat olla vuoropuhelussa.

Kokenutta kirjoittajakaartia

Arvokasta kaikupohjaa teokselle antaa maailmankuulu yhdysvaltalainen etymologisti Anatoly Liberman. Hänellä on varaa verrata tarinankertojia kokeneisiin jazzmuusikoihin ja nähdä kuinka historian tunnetuimpien taiteilijoiden "suuruutta ei voi erottaa heidän rajoituksistaan". Ihminen näkyy olevan riippuvainen ajattelun kaavoista ja rajoista ja samalla näiden murtamisesta. Vankkaa kokemusta edustaa myös Bonnin yliopiston emeritusprofessori Karl

Reichl. Hänen alueitaan ovat muiden muassa historiallinen lingvistiikka, keskiajan tutkimus ja epiikka. Tässä kirjassa hän keskittyy kirgiisien epiikkaan.

Vaikka kokoelman jotkin artikkelit on sijoitettu fyysisesti etäälle toisistaan, niiden kirjoittajat käsittelevät yhteisiä kysymyksiä: moniformulaisuutta, ilmiöiden ja henkilöiden moninkertaista nimeämistä. Niinpä Englannin anglosaksisen kauden kirjallisuutta syvällisesti tutkinut Stephen C. E. Hopkins jakaa Frogin kanssa näkemyksiä vanhojen puhekuulttuurien ja niin sanottujen kirjallisten kulttuurien erojen näennäisyydestä. Kalevalamittaiseen runolaulun perehtynyt folkloristi Jukka Saarinen on edellisiä lähellä aineistonsa käsittelyssä.

Kulttuurien erityistapausten kirjo

Belgradin yliopiston filologi Sonja Petrović näyttää kuinka samana pysyvää ryhmänimitystä *vlasilaiset* on yhdistetty todellisiin ja oletettuihin kansanosiin eteläslaavilaisilla alueilla. Formulaa 'Vlasin köyhät' on käytetty folkloregenrestä toiseen lukuisin eri tavoin mytologisoiden tai tarpeen vaatiessa pilkaten. Tätä tekee mieli verrata sananlaskujen kantamiin etnisiin stereotyyppioihin, joissa vieraita kansoja tai naapuriheimoja nimitellään enimmäkseen halventavin luonnehdinnoin. Sananlaskuissahan luonnehdinnat lainautuvat kielestä toiseen, mutta ihmisryhmien nimet vaihtuvat.

Edellisiä huomaamattomampi tutkimuskohde on Sergei B. Klimenkolla, Venäjän Tiedekatemian kielitieteellisen instituutin tutkijalla. Hänen aineistonaan on Filippiinien Ifugaon epiikka. Klimenko osoittaa, että kielessä on tärkeitä merkityksen kantajia vailla ilmaisujen omaa erillistä merkitystä. Tässä ehkä piilee suullisen (ja kehollisen) perinteen ero kirjalliseen kulttuuriin. Toimittajilta onkin hyvä valinta rinnastaa teoksessa Klimenkon ja Viliina Silvosen artikkelit. Silvosella on hallussaan sekä musiikillinen että tekstuaalinen lähestymistapa. Hän kirjoittaa aunuksenkarjalaisista itkuvirsistä, joista hän on hiljattain tehnyt folkloristiikan väitöskirjan Helsingin yliopistoon.

Klimenkon artikkeliin olisi voinut rinnastaa myös Tarton yliopiston Englannin ja vertailevan folkloristiikan apulaisprofessori Jonathan Roperin analyysin siitä, miten englantilaiseen sadunkerrontaan on liitetty aloitukset ja lopetukset. Jopa formulaisen aloituksen alkuliitteellä (kuten sanalla *well*) tuntuu olleen merkitystä. Roper pohtii, että kerronnan alkuun ja loppuun liitetyt riimilliset säkeet ovat kuin saaria keskellä proosan merta.

Formuloiden lainautumisia

James J. Fox on lingvisti-antropologi, joka on toiminut useissa USA:n yliopistoissa vierailevana professorina, viimeksi Australian kansallisessa yliopistossa. *Weathered Words* -teoksessa hänen kohteenaan on Itä-Indonesian Rote-saaren rituaalikielten sanataide. Erityisesti vastaerien muodostamat ilmaisut ovat sille tyypillistä. Tässä teoksessa Foxin artikkelille löytyy vertailukohde lähes toiselta puolelta maapalloa. Islannin yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitoksen post-doctutkija Yelena Sesselja Helgadóttir käsittelee teoksessa mannerskandi-naavisten muotojen lainautuneisuutta peri-islantilaiseen runomuotoon.

Belgialaisen latinisti Hans Nolletin artikkeli Justus Lipsiuksen (1547–1606) runoista on hyvä analyysi siitä, mikä asema on runoilijan tai kertojan kyvyllä käyttää kirjoituksiin tallennettua parasta perinnettä. Mitä tapahtuu, kun velvollisuus kunnioittaa ja käyttää vanhoja malleja

vaihdetaan vapauteen lainata ja soveltaa puhekielestä kadonneita ilmaisuja? Ohiolainen professori Raymond F. Person on puolestaan perehtynyt raamatullisten tekstien kirjuriin kulttuuriin. Kopiointi on ollut pitkälti muistinvaraista eli originaalitekstin käsite joutuu aivan uuteen valoon. Sama pätee Antiikin kreikan epiikan kirjoitusten kopiointiin. Kollektiivisen muistin ja kirjallisen kulttuurin välinen lainautuminen ei ole ollut yksiselitteistä. Pohdinta siitä, mikä on originaalitekstin merkitys kielestä toiseen käännettäessä jatkuu Itä-Suomen yliopiston tutkija Tatiana Bogrdanovan artikkelissa. Kun venäläinen kansansatu *Pakkanen* käännetään sanatarkasti englanniksi, kääntyykö se kulttuurista toiseen? Vanhin käänнос tunnistaa kyllä dialogiformulan, mutta satujen kerrontaan liittyvä tekstiformula on jätetty pois. Sen sijaan ”vapaasti” kääntänyt englannintaja on ottanut kerrontaformulan mukaan ja samalla värittänyt satua venäläisemmäksi.

Nykyajan puhetajurit

Uuden-Seelannin Canterburyn yliopiston kielitieteen professori Koenraad Kuiper ja hänen kirjoituskumppaninsa David Leaper australialaisesta kuninkaallisesta oppilaitoksesta löytävät nykyajan formulapitoista puhekuiluuia urheilukommentaattorien teksteistä. Kuiperin ennakkoluuloton formulaa käytön tulkinta marketin kassalla toistuvasta puheesta on käytökelpoista vertailumateriaalia Frogin kalevalaisen runolaulun moniformula-analysissä. Formulateorioiden nykysovelluksista lähimmäksi uusien formuloiden syntymekanismien selvittämistä pääsee Kanadan Cape Bretonin yliopiston folkloristiikan professori Ian Brodien stand-up komiikkaa käsittelevää artikkeli. Toistamisen taito on koetuksella.

Frogin ja Lambin toimittama teos on osoitus, että rauhanomaiset kansainväliset yhteydet ovat välttämättömiä, ovat olleet muinoin ja ovat nyt. Onneksi sananlasku *Ajatukset ovat tullivapaat* piti vielä paikkansa, kun odotimme paksun opuksen saapumista postitse Britteinsaarilta.

Kirjallisuus

Frog, Satu Grünthal, Kati Kallio ja Jarkko Niemi, toim. 2021. *Versification. Metrics in Practice*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.21435/sflit.12>

Sykäri, Venla ja Nigel Fabb, toim. 2022. *Rhyme and Rhyming in Verbal Art, Language, and Song*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.21435/sff.25>

Sykäri, Venla, Heidi Henriikka Mäkelä ja Kati Kallio, toim. 2023. *Sanojen luonto: Kirjoituksia omaehtoisen ilmaisun poetiikasta ja ympäristöistä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.21435/skst.1487>

Valtiotieteiden tohtori Outi Lauhakangas on helsinkiläinen paremiologi eli sananlasku-tutkija